

DOI:10.26104/NNTIK.2023.44.28.055

Рысбекова Д.А.

КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУНУН
ЖАЛПЫ МАСЕЛЕЛЕРИ

Рысбекова Д.А.

ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО
ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ЯЗЫКА

D. Rysbekova

GENERAL PROBLEMS OF TEACHING KYRGYZ
AS A SECOND LANGUAGE

УДК: 378.09:37.02(575.2) (04)

Бул макалада кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун жалпы маселелерин жана анда колдонулуучу ыкмалар жөнүндө сөз кылдык. Негизинен, студенттин экинчи тилди үйрөнүүгө болгон далалаты жана окутуучунун салттык жана дүйнөлүк практикада колдонулган ыкмаларды айкалыштырып, чыгармачыл изденүү менен сабакты өтүүсү өз натыйжасын берерине токтолдук. Ошондой эле кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу менен бирге студенттерге кыргыз элинин салт-санаасы, тарыхы, улуттук менталитети менен жакындан тааныштырып, аларды сыйлоого, баалоого багыттап, элдик салтты сыйлаган студенттерди тарбиялоо маселесин көтөрдүк. Студенттерге тилди үйрөтүүдө грамматикага басым жасабастан жаңы ыкмаларды, интерактивдүү оюндардын коштолушу менен сабакты кызыктуу өтүү да өзгөчө маанилүү. Анткени тилди үйрөтүүдө зарылдыкка караганда, студенттин өзүнүн тилге болгон кызыгуусун жаратуу окутуучунун түздөн түз милдети болуп эсептелинет.

Негизги сөздөр: колдонмо лингвистика, экинчи тил, тилди өздөштүрүү, окутуунун ыкмалары, аудиолингвистикалык ыкма, традициялык ыкмалар, интерактивдүү ыкмалар.

В данной статье мы обсудили общие проблемы преподавания кыргызского языка как второго языка и применяемые в нем методы. Мы отметили, что стремление студента к изучению второго языка и творческий поиск преподавателя по сочетанию методов, используемых в традиционной и мировой практике, окупаются. Также, обучая кыргызскому языку как второму, мы познакомим студентов с традициями, историей, национальным менталитетом кыргызского народа и дадим возможность уважать и ценить его. В обучении языку учащихся особенно важно использовать новые методы, не заигрываясь на грамматике, и сделать урок интересным с помощью интерактивных игр. Так как при обучении языку, прямой обязанностью учителя считается создать у ученика интерес к языку, а не необходимость.

Ключевые слова: прикладная лингвистика, второй язык, овладение языком, методы обучения, аудиолингвистический метод, традиционные методы, интерактивные методы.

In this article, we discussed the general problems of teaching Kyrgyz as a second language and the methods used in it. We noted that the student's desire to learn a second language and the teacher's creative research for a combination of methods used in traditional and world practice pay off. Also, by teaching Kyrgyz as a second language, we will introduce students to the traditions, history, national mentality of the Kyrgyz people and give them the opportunity to respect and appreciate it. In teaching language, it is especially important to use new methods without focusing on grammar, and to make lessons more interesting with interactive games. For the reason that in teaching language the direct responsibility of teacher is

to build the student's interest in the language rather than necessity.

Key words: applied linguistics, second language, language acquisition, teaching methods, audiolinguistic method, traditional methods, interactive methods.

Эне тилди үйрөнүү менен экинчи тилди өздөштүрүү процесстери бири-бирине окшобогон эки башка көрүнүш экендиги баарыбызга белгилүү. Эне тилин өздөштүрүүдө адам баласы кичине кезинен баштап эле ата-энесинен, туугандарынан, айлана-чөйрөдөгү адамдардан күнүнө ар түрдүү сөздөрдү угуп, аларды эсинде сактап калып, уккан сөздөрүнүн маанисин түшүнүп, ошол сөздөр катышкан сүйлөмдөрдүн үлгүсү боюнча өз сүйлөмдөрүн түзүп, сүйлөп жаткан учурда ар кандай каталарга жол берип, аларды чоң адамдардын жардамы менен оңдоп, жоюп, тил бирдиктеринин системасын жана тил эрежелерин индукциялык түрдө аң-сезиминде калыптандырат. Мектепке баргандан тартып ошол эстеги жана жаңы өздөштүрүлгөн сөздөр, аларды түзгөн фонема, морфема, уңгу, негизге ажыратылып талданат, лексика-семантикалык маанисине жана грамматикалык касиеттерине карата сөз түркүмдөрүнө ажыратылат, алардын жардамы менен түзүлгөн сөз айкаштары, сүйлөмдөр классификацияланып, адамдын аң-сезиминде ошол тил бирдиктеринин катышынын татаал системасы көбүнчө дедукциялык түрдө сакталат.

Ошентип, мектепке чейинки кезде эне тилин өздөштүрүү процесси бала тарабынан көлөмү боюнча да, мааниси жагынан да эң эле татаал ишти аткарат – ал айлана-чөйрөдөгү материалдык объектилердин (жандуу жана жансыз), идеалдык объектилердин (адамга гана таандык болгон абстракциялык түшүнүктөрдү), алардын касиеттеринин, кыймыл-аракеттеринин, бири-бирине карата катыштарынын сөз түрүндөгү аталыштарын эстеп калып, ошолордун жардамы менен кеп жана кеп ишмердиги аркылуу башкалар менен маектешип, пикир алышууну өздөштүрөт. Пикир алышууну, маектешүүнү, жалпы алганда, кырдаалга жараша башкалар айткан ойду кабыл алуу жана өз оюн жаратуу процесси катары түшүнсөк болот. Адам 1,5–9 жаш курагында тил өздөштүрүүгө өтө жөндөмдүү келет, андан кийин тил өздөштүрүү жөндөмдүүлүгү төмөндөп, бир аз жайлайт. Бул тууралуу

немис философу Э. Кассирер: «Эмне себептен бала жаш кезинде тилди оңой өздөштүрөт жана жашы өткөн сайын психикалык өнүгүүсү өркүндөгөнүнө карабастан, тилдерди мурдагыдай жеңил өздөштүрө албайт?» - деген конкреттүү суроо коёт да, адам баласы тилди өздөштүрүү менен тыгыз байланышта болгон дүйнөгө баш багуу, дүйнө менен биринчи таанышуу, дүйнөнү таанып-билүү процессин кайталай албайт деп жооп берет. Анын айтымында, жаңы тилди өздөштүрүүдөгү эң негизги кыйынчылык – бул эне тилин унутуу, тагыраак айтканда, андан четтөө. Бала үчүн дүйнөнү таануу менен эне тилин өздөштүрүү – булар бири-бири менен бекем чырмалышкан процесс. Бул процесс өнүгүп отуруп, чоң адамдын дүйнө тууралуу билими өз эне тилинде калыптанат. Жаңы тилди үйрөнүп жатып, адамдар мына ушул дүйнөнү, андагы болуп өткөн, болуп жаткан, боло турган окуяларды, түрдүү нерселерди жаңы тилдин каражаттары (сөздөрү, сүйлөмдөрү) аркылуу чагылдыруу, туюндуруу жана ал тилде ой жүгүртүү үчүн, эне тилинде түзүлүп калган «ат» менен «буюм, нерсе, түшүнүктүн» ортосундагы байланыштан чыгып, жаңы байланыштарды түзүшү керек. Демек, бул – башка тилди өздөштүрүү жаңыча ой жүгүртүүгө барабар дегендик [4, 139-б.].

Экинчи тил – бул адам эне тилин өздөштүргөндөн кийин табигый жол менен же атайын окутуу жолу менен үйрөнгөн тил. Экинчи тилди өздөштүрүүдө сейрек учурда гана толук билингвизмге жетет. Экинчи тилди өздөштүрүү – бул билимди жана көндүмдөрдү алуу процесси, ал эми билингвизм бул татаал жана узак процесстин натыйжасы.

Экинчи тилди өздөштүрүү – колдонмо лингвистиканын ичиндеги жаңы дисциплина. Лингвистиканын башка көптөгөн тармактары сыяктуу эле экинчи тилди өздөштүрүү психология, когнитивдик психология жана билим берүү менен тыгыз байланышта болот.

Эгер тарыхка кайрылсак экинчи тилди окутуу ыкмалары латын жана грек тилдерин үйрөнүүнүн негизинде пайда болгон. Алар "өлгөн тилдер" болгондуктан, аларды окутуу негизинен окуу жана котормо форматында жүргүзүлгөн. Ошондуктан ХХ кылымдын орто ченинде экинчи тилди үйрөнүүнүн негизги ыкмасы грамматикалык-котормо ыкмасы бойдон калган. Бул ыкма негизинен грамматика жана сөздүк менен иштөөгө багытталгандыктан грамматиканы жакшы деңгээлде өздөштүрүүгө жардам берет жана ошондой эле окуу жана котормо жөндөмдөрдү өнүктүрөт. Бирок тилди үйрөнүүчүлөр бир гана грамматикалык конструкциялар менен ой жүгүртүүгө көнүгүп, сүйлөө тили жакшы өздөштүрүлбөй калган эле.

Бул ыкманын кемчиликтерин түшүнүү ХХ кылымдын ортосунда пайда болуп, андан кийин ар кандай методикалар пайда боло баштаган:

1. *Экинчи тилди окутуунун түз ыкмасы.* Бул ык-

ма чет тилдеги сөздөрдүн маанисин студенттерге мимика, жаңсоолор, иш-аракеттер жана ар кандай предметтер аркылуу көрсөтүүнү сунуш кылды. Мисалы, ар бир тамганы көрсөтүү үчүн ар кандай түстөгү квадраттар ж.б. колдонулуп, окуу процессине эне тили такыр катышкан эмес, тактап айтканда, студенттер чет тилден эне тилине жана кайра эне тилинен чет тилине которуу менен алектенишкен эмес.

2. *Физикалык жооп берүү ыкмасы.* Бул ыкма окуунун биринчи этабында студенттерден сүйлөөнү талап кылбоого негизделген. Алгач билимди сиңирүү, окуу, чет элдик тилди угуу гана сунушталып, кийинки этапта уккан же окуган нерсеге иш-аракет менен гана жооп берүү керек болот. Андан кийин гана студенттер сүйлөө этабына жетишишкен.

3. *Ролдоштуруу ыкмасы.* Студенттерге окуу мезгилинде башка адамдын ролун аткарууга аракет кылууну сунуш кылат. Мисалы студент өзүнө жаңы ысым тандап, каалагандай өмүр баян ойлоп табат. Мындай ыкма эс алууга жана өзүн эркин алып жүрүүгө мүмкүндүк берет.

4. *Аудиолингвистикалык ыкма.* Мында студенттер окутуучунун же фонограмманын айткандарын угуп, кайра-кайра кайталоого багытталган. Окутуунун кийинки этабында гана студентке өзүнүн сөз айкаштарын түзүп, сүйлөмдөрдү айта баштоого уруксат берилет.

5. *Аудиовизуалдык ыкмада* окутуу каражаттарын (диафильмдерди, кинофильмдерди) жана техникалык каражаттарды (магнитофон, радио, телекөрсөтүү) активдүү пайдаланууга багытталган. Угууга жана сүйлөөгө көп көңүл бурулат.

6. *Коммуникативдик ыкма.* Бул эң кеңири таралган ыкма. Ал окутууга эмес, чет тилин өздөштүрүүгө багытталган. Бардык көңүл оозеки тилге бурулат жана теория дээрлик жокко эсе. Коммуникативдик мамиленин максаты – адамды башка тилде ойлонууга үйрөтүү. Коммуникативдик ыкма тил үйрөтүүдө өтө популярдуулукка ээ. Себеби бул ыкмадагы кызыктуу баарлашуу студенттерге тез натыйжаларга жетүүгө мүмкүндүк берет.

Тил менен баарлашууну жана сүйлөө тилин үйрөнүүгө багытталган коммуникативдик ыкма бүгүнкү күндө кеңири колдонулуп келе жатат. Бул ыкма бир топ өркүндөтүлүп, экинчи тилди үйрөнүүнүн көптөгөн жолдорун айкалыштырат.

Белгилей кетүүчү нерсе, экинчи тилди окутуунун эң мыкты варианты – бул бир нече ыкмалардын айкалышы. Эгерде студенттин тилди үйрөнүү далалаты күч болсо анда өз алдынча китеп окуу жана чет тилдеги кинолорду көрүү менен натыйжалуулукту арттырса болот. Окутуучу лингвосоциокультуралык методду, коммуникативдик методду жана чет тилдерди окутуунун интенсивдүү ыкмалары менен айкалышкан фундаменталдык, классикалык методдорду пайдалануу менен зор ийгиликтерге жете алат.

"Тил үйрөнүү үчүн муктаждыкка караганда кызыгуу – алда канча маанилүү" - деп, Аврелий Августин өз кезегинде туура баа берген. Барган сайын мамлекеттик тилге олуттуу көңүл бурулуп жатышы да кыргыз тилине болгон кызыгууну жогорулатууда. Учурда тилди үйрөтүүгө атайын окуу китептери, усулдук эмгектер байма-бай басылып чыгууда, бирок кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикалык аспектилери жетиштүү изилденбегендигин да айта кетишибиз керек.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда орус тилинен жана орус тили аркылуу келген сөздөрдүн көптүгү да тилди өздөштүрүүнү жеңилдетет.

Негизинен жогорку окуу жайында окуган студенттер өзү жана үй-бүлөсү, мекени, достору, мектеби, кызыкчылыктары жана келечектеги пландары жөнүндө айта алат, суроолорду бере алат жана аларга жооп бере алат, диалогго катышат, ошол эле учурда биринчи тилдин фонетикасын билет. Төмөндөгүлөргө таянуу менен кыргыз тилин окутуу тезирээк жана жеңилерээк болот:

- студенттин эне тилиндеги окшоштукка таянуу, ошондой эле таянычтарды табуу;
- контекстке, сөздүн тааныш бөлүктөрүнө таянып, тилдик божомолду колдонуу;
- тил кубулуштарындагы жана билдирүү жолдорундагы айырмачылыктарды байкоо;
- сөздүктөрдү колдонуу, перифразаны колдонуу, ар кандай көнүгүүлөрдү аткаруу ж.б.);
- негизги грамматикалык эрежелерди билүү;
- үндөштүк мыйзамын мыкты өздөштүрүү.

Мугалим студенттердин татаал грамматикалык парадигма системасында жаңы тилге болгон кызыгуусун жоготпой, тескерисинче кызыгуусун арттыруу үчүн бардык күч-аракетин жумшашы керек. Мугалимде жогорку кесипкөйлүк, педагогикалык этика, чыгармачылык изденүү болгон учурда гана мыкты натыйжалар болорун жакшы түшүнүшүбүз зарыл.

Авиациялык багыттагы студенттерге кыргыз тилин окутуунун өзгөчөрөөк ыкмасы талап кылынат. Анда негизги басым студенттердин сүйлөө речин өркүндөтүүгө коюлуп, тилдин практикалык жагы алдыңкы планга чыгышы керек. Бул жерден тилдин грамматикасын окутуудан алыстап кетүү деген ойдон алыспыз. Тек гана, грамматикага да басым жасап жана башка кошумча ыкмаларды колдонуп, биргелештирип, жуурулуштуруп, натыйжада сабактын кызыктуу өтүшүнө жасаган далалатыбыз. Өзгөчө, кыргыз эмес улуттагы студенттер менен иштөөдө педагогдор чыгармачылык менен аудиториянын өзгөчөлүгүн эске алып кылдат иш алып барышы абзел.

Албетте, тил үйрөнүү жеңил-желпи иш эмес. Башка улуттун тилиндеги лексиконду бүтүндөй өздөштүрүү да мүмкүн эмес. Сүйлөөгө, ойду билдирүүдө абдан зарыл болгон сөздөрдүн маанисин түшүндүрүү, алар аркылуу сүйлөм куруу кыйла убакытты,

мээнетти талап кылаары да белгилүү. Үйрөнүп жаткан тилдин грамматикалык өзгөчөлүгүн, сүйлөм куруу ыкмасын өздөштүрүү үчүн педагогдор көп аракеттерди жасабаса, сабакты кызыктуу өткөрүүгө кам көрбөсө ийгилик жаралбайт. Окутуучу алгач авиация адистигинде билим алып жатышкан студенттерге ылайыктуу, кызыктуу адистигине жараша тексттерди тандап алуусу зарыл. Мисалы, авиациялык бир текст алып, орус тилдүү студенттер алгач өз тилинде окуп, текст менен абдан жакшы таанышуусу, андан кийин ал текстти кыргыз тилинде сапма-сап салыштырып кайра окуп чыгуусу жакшы натыйжа берет деген ойдобуз. Мына ошондой эки тилде салыштыра окуганда, студенттер контекст аркылуу эле кыйла сөздөрдүн маанисин түшүнүп калышат экен. Улутубуздун каада-салты, тарыхы, оюн-зооктору боюнча жазылган материалдарды да кыргызча-орусча салыштырып окуса, биринчиден тил үйрөнүп, экинчиден улуттук менталитет менен да жакындан тааныша беришет. Үйрөнүп жаткан тилдин кызыктуулугун арттыруунун дагы бир ыкмасы педагогдордун жекече чыгармачылыгына, чыдамкайлыгына, студенттерге жасаган жылуу мамилесине, аларды урматтоосуна да байланыштуу. Эгерде педагог менен студенттин ортосунда антипатия жаралып, “зачёт”, “экзамен” менен коркутуу башталса, анда ал жерден жакшы ийгиликтерди күтүүгө болбойт. Окутуучу менен студенттин ортосундагы жагымдуу аура, ызаат тил үйрөнүүдө гана эмес, жалпы эле билим берүүдөгү эң маанилүү каражат. Студенттерге курулай эрежелерди жаттатып, аларды кыйнай берүүдөн оң натыйжа чыкпайт, тескерисинче, студенттердин тил үйрөнүүгө болгон кызыгуусун кайт кылып, көңүлүн чөгөрүп жиберет. Биз көбүнчө, студенттер менен, жеңил тилде, улам кайталап түшүндүрүүгө аракет кылабыз. Эреже жаттатуудан качып, көбүнчө, кызыктуу жазылган көркөм адабияттардын сюжети менен тааныштырып, каармандардын образдарын талдоо аркылуу алардын сүйлөө речин калыптандырып, сөз байлыктарын арттырып жүрүп олтурабыз.

Коом өнүгүп жаткан азыркы учурда билим берүүнүн сапатын жогорулатууга көңүл буруп, түрдүү ыкмаларды колдонуп окутууга аракеттенип келебиз. Бул усулдар студенттин сабакка болгон кызыгуусун арттырып, изденүүгө, өз алдынча ойлонууга, өз оюн айта билүүгө, тартынбастыкка алып келет. Адамдардын эске сактап калуусу окуганда 10%, укканда 20%, көрүп укканда 50%, баяндап бергенде 70%, өзү жасап баяндап бергенде 90% түшүнүктүү болот эмеспи. Ошондуктан студенттердин өзүн сүйлөтүп, түшүндүрүү үчүн төмөнкүдөй интерактивдүү ыкманы колдонуп окутсак болот.

Окутуучу атайын 15 же 20 сөздөн турган карточкаларды даярдайт. Анда грамматикалык терминдер, белгилүү инсандар жана жалпы эле кругозорду кеңейтүүчү кызыктуу сөздөр жазылат. Мисалы:

1.	Боз үй	11.	Казан
2.	Чагылган	12.	Байчечекей
3.	Сын атооч	13.	Токой
4.	А.Осмонов	14.	Тоголок Молдо
5.	Карагат	15.	Комуз
6.	Медуза	16.	Үнсүз тыбыш
7.	Бармак	17.	Инстаграм
8.	Жайлоо	18.	Көлөкө
9.	Медицина	19.	“Манас” эпосу
10.	Учкуч	20.	Той

Көнүгүү, машыгуу иштерине келгенде студенттерди топ-топко бөлүп, ар бир топтун башчысына карточканы беребиз жана убакытты өлчөйбүз. Топтун башчысы сөздөрдү өз түшүнүгүндө сөз менен түшүндүрөт, сөздөрдүн баары табылганда канча убакытта тапкандыгы аныкталат. Бул жерде да баардык мисалдар студенттердин кесибине байланышып туруусу абзел. Ошентип ар бир топ өз сөздөрүн таап, аз убакыттын ичинде тез тапкан топ женүүчү деп аныкталат. Мындай ыкма менен студенттердин жазылган сөздү туура түшүндүрүү, логикалык ой жүгүртүү, тапкычтык, ар кандай кырдаалдан чыга билүү, сөз байлыгын өстүрүү ж.б. көптөгөн сапаттарын ачууга жетишебиз.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда дүйнөлүк практикада колдонулган ыкмаларды, өзүбүздүн традициялык ыкмаларыбыз жана интерактивдүү ыкманы жуурулуштуруп өтүүнүн негизинде гана эффективдүү жыйынтыкка жетише алабыз. Ар бир сабакты

чыгармачылык изденүү менен өтүүдө гана студенттердин тилге болгон кызыгуусун арттыра алабыз деген ой менен макаланы жыйынтыктагым келди.

Адабияттар:

1. Биялиев К.А. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин башка улуттарга окутуу методикасы. - Бишкек, 2002. - 215.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: Прогресс, 1974. 447.
3. Блумфильд Л. Краткое руководство по практическому изучению иностранных языков// Методика преподавания иностранных языков за рубежом. – М.: Прогресс, 1967. – 15с.
4. Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 139.
5. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. - М.: Гардарика, 1998. – 47с.
6. Ладо Р. Обучение иностранному языку. // Методика преподавания иностранных языков за рубежом. – М.: Прогресс, 1967. – 52-84с.
7. Столяров А.А. Августин // Новая философская энциклопедия / Институт философии РАН; 2010. - ISBN 978-5-244-01115-9.